

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 7

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY-SEMANTIK TADQIQI

Masharipova Shoxida Umidbekovna

Xiva tumani 10-son umumiy o'rta ta'lim maktabi, o'qituvchi.

e-mail: shoxidamasharipova2@gmail.com

Annotatsiya.

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar qiyosiy-semantik jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarning ma'nosi, tuzilishi, qo'llanish doirasi hamda milliy-madaniy xususiyatlariga alohida e'tibor qaratiladi. Har ikki tildagi iboralarning o'xshash va farqli tomonlari misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, frazeologik birliklarning xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi, urf-odatlar va qadriyatlarini ifodalashdagi o'rni ko'rsatib beriladi. Maqolada to'liq va qisman muqobilga ega bo'lgan, shuningdek, boshqa tilda aniq muqobili uchramaydigan frazeologik birliklar tahlil qilinadi. Bunday iboralarni tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan semantik va madaniy muammolar haqida ham fikr yuritiladi. Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz tillari frazeologiyasini o'rganish, tarjima amaliyoti hamda chet tilini o'qitishda foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: frazeologik birlik, ibora, qiyosiy tahlil, semantika, o'zbek tili, ingliz tili, milliy-madaniy xususiyat, ekvivalentlik, tarjima, dunyoqarash.

СРАВНИТЕЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В УЗБЕКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Машарипова Шохида Умидбековна

Средняя общеобразовательная школа № 10 Хивинского района, преподаватель.

Аннотация.

В данной статье проводится сравнительно-семантический анализ фразеологических единиц узбекского и английского языков. Особое внимание уделяется их значению, структуре, сфере употребления и национально-культурным особенностям. На основе примеров раскрываются сходства и различия фразеологических единиц двух языков. Также рассматривается роль устойчивых выражений в отражении образа жизни, мировоззрения, традиций и культурных ценностей народа. Анализируются фразеологические единицы, имеющие полные и частичные соответствия, а также выражения, не имеющие точного эквивалента в другом языке. Кроме того, освещаются семантические и культурные трудности, возникающие при переводе таких выражений. Результаты исследования могут быть полезны при изучении фразеологии узбекского и английского языков, в переводческой практике и в процессе обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: фразеологическая единица, устойчивое выражение, сравнительный анализ, семантика, узбекский язык, английский язык, национально-культурные особенности, эквивалентность, перевод, мировоззрение.

A COMPARATIVE SEMANTIC STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

Masharipova Shoxida Umidbekovna

Secondary School No. 10 of Khiva District, Teacher.

Abstract.

This article presents a comparative semantic analysis of phraseological units in the Uzbek and English languages. Particular attention is paid to their meanings, structures, areas of use, and national-cultural characteristics. The similarities and differences between phraseological units in the two languages are explained through relevant examples. The article also shows how idiomatic expressions reflect people's way of life, worldview, traditions, and cultural values. Phraseological units with full, partial, and no direct equivalents in the other language are examined. In addition, the study discusses semantic and cultural difficulties that may arise when translating such expressions. The findings of the research may be useful for the study of Uzbek and English phraseology,

translation practice, and foreign language teaching.

Keywords: phraseological unit, idiom, comparative analysis, semantics, Uzbek language, English language, national and cultural features, equivalence, translation, worldview.

Kirish. Til har bir xalqning tarixi, madaniyati, dunyoqarashi va turmush tarzini aks ettiruvchi muhim vositadir. Insonlar o'z fikrini oddiy so'zlar orqali ifodalash bilan birga, nutqni yanada ta'sirchan, obrazli va mazmunli qilish uchun turli iboralardan ham foydalanadilar. Bunday iboralar tilshunoslikda frazeologik birliklar deb yuritiladi. Frazeologik birliklar bir necha so'zdan tashkil topgan bo'lsa-da, nutqda yaxlit bir ma'noni anglatadi. Masalan, o'zbek tilidagi *ko'z yummoq, boshi osmonga yetmoq, til topishmoq* kabi iboralar ko'chma ma'noda qo'llanadi. Ingliz tilida esa *to turn a blind eye, to be over the moon, to find common ground* singari birikmalar shunga o'xshash vazifani bajaradi.

Frazeologik birliklar xalqning uzoq yillar davomida to'plagan hayotiy tajribasi, kuzatuvlari va qadriyatlari asosida shakllanadi. Shu sababli ularni faqat til hodisasi sifatida emas, balki milliy madaniyatning bir qismi sifatida ham o'rganish muhimdir. Har bir tilda insonning xarakteri, his-tuyg'usi, mehnati, oilaviy munosabatlari, tabiatga munosabati hamda jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq ko'plab iboralar mavjud. Biroq bir xil tushuncha turli tillarda turlicha obrazlar orqali ifodalanishi mumkin. Masalan, o'zbek tilidagi *bir yoqadan bosh chiqarmoq* iborasi hamjihatlikni anglatga, ingliz tilida shu mazmun *to be on the same page* yoki *to pull together* kabi iboralar orqali beriladi. Ma'no jihatdan yaqin bo'lsa-da, bu iboralarda qo'llangan obrazlar bir-biridan farq qiladi.

O'zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo'lib, ularning grammatik qurilishi, so'z boyligi va madaniy asoslari o'ziga xosdir. Shunga qaramay, ikki tilda ham inson hayoti bilan bog'liq umumiy tushunchalarni ifodalovchi ko'plab frazeologik birliklar uchraydi. Ayrim iboralar shakli va ma'nosi jihatidan bir-biriga juda yaqin bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi *olov bilan o'ynamoq* iborasi ingliz tilidagi *to play with fire* birikmasiga to'liq mos keladi. Har ikki holatda ham xavfli ishga qo'l urish ma'nosi ifodalanadi. Boshqa iboralar esa umumiy ma'noga ega bo'lsa-da, tarkibidagi so'zlar va yaratilgan obraz jihatidan farqlanadi. Ayrim frazeologik birliklarning boshqa tilda tayyor muqobili bo'lmasligi ham mumkin. Bunday vaziyatda ularning ma'nosi izoh, tasviriy tarjima yoki mazmunan yaqin bo'lgan boshqa ifoda orqali beriladi.

Bugungi kunda xorijiy tillarni o'rganish, xalqlar o'rtasidagi madaniy aloqalarning rivojlanishi va tarjima faoliyatining kengayishi frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganish zaruratini oshirmoqda. Til o'rganuvchi kishi so'zlarning lug'aviy ma'nosini bilishi mumkin, biroq frazeologik iboraning ko'chma ma'nosini tushunmasa, matn yoki suhbat mazmunini noto'g'ri anglab qolishi ehtimoli mavjud. Masalan, ingliz tilidagi *break the ice* iborasini so'zma-so'z "muzni sindirmoq" deb tarjima qilish uning asl ma'nosini to'liq ifodalamaydi. Ushbu ibora odamlar o'rtasidagi sovuqlikni yo'qotish, suhbatni erkin boshlash ma'nosini bildiradi. Demak, frazeologik birliklarni tarjima qilishda nafaqat so'zlarning ma'nosini, balki ular qo'llanadigan vaziyat va madaniy muhitni ham hisobga olish lozim.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy-semantik jihatdan o'rganish, ularning umumiy va farqli tomonlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot davomida iboralarning ma'nosi, obrazlilik xususiyati, qo'llanish doirasi va milliy-madaniy mazmuniga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, ikki tildagi frazeologik birliklarning to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent va muqobilsiz turlari misollar asosida tahlil qilinadi. Ularni tarjima qilishda uchraydigan ayrim semantik va madaniy qiyinchiliklar ham ko'rib chiqiladi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, semantik tahlil, tavsiflash va misollarni guruhlariga ajratish usullaridan foydalaniladi. O'zbek va ingliz tillaridagi iboralarni o'zaro solishtirish orqali ularning qaysi jihatlari umumiy insoniy tajribaga, qaysi tomonlari esa muayyan xalqning milliy qarashlari va madaniyatiga bog'liq ekanini ko'rsatish mumkin. Bunday tadqiqotlar til o'rganuvchilarning so'z boyligini oshirish, obrazli nutqni to'g'ri tushunish, tarjima sifatini yaxshilash hamda turli xalqlarning madaniyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Shunday qilib, frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik tadqiqi o'zbek va ingliz tillarining nafaqat lug'aviy boyligini, balki ushbu tillarda so'zlashuvchi xalqlarning fikrlash tarzi va madaniy dunyosini ham yoritishga xizmat qiladi. Frazeologizmlarni chuqur o'rganish ikki til o'rtasidagi ma'noviy va madaniy munosabatlarni tushunishda muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni qiyosiy-semantik jihatdan o'rganishda iboralarning faqat lug'aviy ma'nosini solishtirish yetarli emas. Ularning ko'p ma'noliligi, uslubiy bo'yoqdorligi, nutqda qo'llanishi, grammatik tuzilishi, ichki obrazi va milliy-madaniy asoslari ham e'tiborga olinishi lozim.

O'zbek frazeologiyasining ilmiy asoslarini yaratgan olimlardan biri Shavkat Rahmatullayevdir. Uning *O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari* [1] nomli monografiyasi 1966-yilda Toshkentdagi "Fan" nashriyotida chop etilgan. Asarda frazeologik birliklardagi ko'p ma'nolilik, sinonimiya, variantlilik, antonimiya va omonimiya kabi semantik hodisalar maxsus o'rganilgan. Olimning to'liq ism-sharifi va frazeologiya sohasidagi ilmiy faoliyati ham rasmiy biografik manbalarda tasdiqlanadi.

Shavkat Rahmatullayevning yondashuviga ko'ra, frazeologik birliklarni oddiy so'z birikmasi sifatida emas, yaxlit lug'aviy ma'noni ifodalovchi til birligi sifatida o'rganish kerak. Ayniqsa, frazeologik sinonimlarni alohida-alohida emas, balki sinonimik qator tarkibida qiyoslash muhimdir. Bunda iboralarning umumiy ma'nosi bilan birga, ular o'rtasidagi ma'no nozikliklari, hissiy bo'yoq va muayyan kontekstda bir-birining o'rnida ishlatilish imkoniyati ham aniqlanadi. Rahmatullayevning fikricha, ma'nodosh iboralar umumiy tushunchani ifodalashi mumkin, lekin ularning har biri nutqqa alohida ma'no yoki uslubiy rang olib kiradi.

Bu qarash o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarni qiyoslash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Masalan, o'zbek tilidagi *boshi osmonga yetmoq* hamda ingliz tilidagi *to be over the moon* iboralari kuchli quvonch

ma'nosini ifodalaydi. Ular umumiy semantik mazmuniga ko'ra muqobil bo'lsa-da, tarkibidagi obrazlar bir xil emas. Demak, frazeologik ekvivalentlikni aniqlashda faqat umumiy ma'no emas, balki iboraning obrazli asosi, qo'llanish holati va ma'no ko'lamini ham hisobga olinishi kerak.

Professor Bekmurod Yo'ldoshev o'zbek frazeologizmlarining nutqdagi uslubiy va pragmatik imkoniyatlarini tadqiq qilgan olimdir. Uning *Frazeologik uslubiyat asoslari* [2] nomli o'quv qo'llanmasi Samarqand davlat universiteti nashriyotida 1998-yilda chop etilgan va 200 betdan iborat. Asarning asl bibliografik sahifasida muallif, nashriyot, yil va hajm aniq ko'rsatilgan. Olimning filologiya fanlari doktori, professor ekanligi ham ilmiy nashrlarda qayd etilgan.

Bekmurod Yo'ldoshev frazeologik birliklarni semantik va grammatik jihatdan o'rganish bilan cheklanib qolmay, ularning funksional-uslubiy xususiyatlarini ham tekshirish zarurligini ta'kidlaydi. Uning qo'llanmasida frazemalarning odatiy, ya'ni uzual qo'llanishi, muallif tomonidan o'zgartirilgan okkazonal shakllari, frazeologik norma, nutq madaniyati, hissiy-ekspressiv bo'yoq va matndagi uslubiy vazifalari yoritilgan. Olimning yondashuvida frazeologik birlikning ma'nosi uning qaysi vaziyatda, qanday maqsadda va qanday uslubiy ta'sir bilan qo'llanganiga qarab to'liq namoyon bo'ladi.

Mazkur qarashga ko'ra, o'zbekcha va inglizcha ikki ibora bir xil voqea yoki holatni ifodalasa ham, ular doimo to'liq ekvivalent bo'lavermaydi. Masalan, bir tildagi ibora neytral bo'lishi, ikkinchi tildagi muqobili esa hazil, kinoya, qo'pollik yoki tantanavorlik ma'nosiga ega bo'lishi mumkin. Bunday holatda ular umumiy ma'no jihatidan yaqin, ammo uslubiy-pragmatik jihatdan qisman muqobil hisoblanadi. Shuning uchun qiyosiy tahlilda iboralarining adabiy, so'zlashuv, kitobiy, kinoyaviy yoki salbiy-baholovchi xususiyatlari alohida ko'rsatilishi lozim.

Abdug'afur Mamatov o'zbek frazeologiyasida iboralarining shakllanishi, frazeologik norma va semantik-pragmatik xususiyatlarini o'rgangan tilshunodir. Uning to'liq ism-sharifi Abdug'afur Mamatov, bibliografik manbalardagi shakli esa A. E. Mamatov tarzida berilgan. Rasmiy universitet manbasida u filologiya fanlari doktori, professor sifatida ko'rsatiladi.

Olimning *O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari* [3] nomli doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Alisher Navoiy nomidagi Til va adabiyot institutida tayyorlangan. O'zbekiston Respublikasining 1999-yilgi milliy matbuot solnomasida mazkur avtoreferat Toshkentda 1999-yilda nashr etilgani, 56 betdan iboratligi hamda rus va ingliz tillarida qisqacha mazmunga egaligi qayd etilgan.

Mamatovning yondashuviga ko'ra, frazeologik birliklarning paydo bo'lishi ikki turdagi omil bilan bog'liq. Birinchisi — nolisoniy omillar bo'lib, ularga tarixiy voqealar, ijtimoiy muhit, xalqning turmush tarzi, ijtimoiy-siyosiy hayot va ma'naviy qarashlar kiradi. Ikkinchisi — lisoniy omillar bo'lib, bunda tilning fonetik, leksik-semantik va grammatik qonuniyatlari muhim o'rin tutadi. Demak, frazeologik birlik bir vaqtning o'zida ham til tizimining, ham muayyan xalqning tarixiy va madaniy tajribasining mahsulidir. Mamatovning keyingi o'quv qo'llanmasida ham frazeologik birliklarning semantik-tematik va uslubiy tahlili shu yo'nalishda davom ettirilgan.

Bu fikr o'zbek va ingliz frazeologizmlarini qiyoslashda iboralarining kelib chiqishi va ichki obrazini ham tekshirish zarurligini ko'rsatadi. Bir xil ma'noni anglatadigan ikki ibora turli tarixiy voqea, urf-odat yoki milliy tasavvur asosida yaratilgan bo'lishi mumkin. Shuning uchun qiyosiy-semantik tadqiqotda iboraning hozirgi ma'nosi bilan birga, uning shakllanish manbasi va milliy-madaniy motivatsiyasi ham yoritilishi lozim.

Ingliz frazeologiyasini nazariy jihatdan tizimli o'rgangan mashhur tilshunoslardan biri Aleksandr Vladimirovich Kunindir. Uning *Курс фразеологии современного английского языка — Hozirgi ingliz tili frazeologiyasi kursi* [4] nomli asarining uchinchi nashri 2005-yilda Dubna shahridagi "Feniks+" nashriyotida chop etilgan va 488 betdan iborat. Kitobning asl nashr sahifasida olimning to'liq ism-sharifi "Кунин Александр Владимирович" deb ko'rsatilgan.

Kunin ingliz frazeologiyasiga o'zaro bog'langan birliklardan tashkil topgan yaxlit tizim sifatida yondashadi. Uning tadqiqotida frazeologik birliklarning barqarorligi, tayyor holda takror qo'llanishi, semantik murakkabligi, tarkibiy qismlari, grammatik tuzilishi, modellashtirilishi va kelib chiqishi asosiy masalalar qatorida turadi. Asarning alohida bo'limlari frazeologiyaning tizimlili, frazeologik semantika, sinonimiya, antonimiya, ichki shakl va konnotativ ma'noga bag'ishlangan.

Kuninning qarashlari qiyosiy tadqiqotda iboralarni so'zma-so'z solishtirish noto'g'ri ekanini ko'rsatadi. Frazeologik birlikning ma'nosi uni tashkil qilgan so'zlarning oddiy yig'indisidan iborat emas. Shu sababli o'zbekcha va inglizcha iboralarining muqobilligini belgilashda ularning yaxlit ma'nosi bilan birga, grammatik shakli, gapdagi vazifasi, barqarorlik darajasi va tarkibiy variantlari ham o'rganilishi kerak. Ma'nosi o'xshash, ammo biri fe'l birikmasi, ikkinchisi gap yoki ot birikmasi shaklida kelgan frazeologizmlar struktur jihatdan to'liq muqobil bo'lmasligi mumkin.

Britaniyalik tilshunos Rosamund Moonning *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach* [5] nomli monografiyasi 1998-yilda Oksforddagi Clarendon Press nashriyotida chop etilgan. Rosamund Moon ingliz leksikologiyasi, frazeologiya, leksikografiya, obrazli til va korpus lingvistikasi sohalarida tadqiqot olib borgan. Asarning mavjudligi, muallifi, nashriyoti va nashr sanasi Oxford University Press hamda Oxford Academic manbalarida tasdiqlangan.

Moonning asosiy fikriga ko'ra, turg'un birikma va idiomalarni ular qo'llangan matn va nutqiy vaziyatdan ajratib to'liq tushunib bo'lmaydi. Olim bir necha ming frazeologik birlikni katta hajmdagi ingliz tili korpusi asosida tekshirgan. Tadqiqotda iboralarining qo'llanish chastotasi, grammatik shakli, leksik variantlari, metaforik xususiyati va matndagi vazifasi tahlil qilingan. Korpus materiallari ayrim iboralar lug'atlarda mutlaqo o'zgarmas birlik sifatida ko'rsatilgan bo'lsa-da, real nutqda ular turli variantlarda ishlatilishini ko'rsatadi.

Moonning yondashuvi o'zbek va ingliz frazeologizmlarini faqat ikki tilli lug'atlardagi izohlar asosida qiyoslash yetarli emasligini ko'rsatadi. Lug'atda ikki ibora bir-biriga muqobil sifatida berilishi mumkin, biroq ularning real matnlardagi ishlatilish chastotasi, birikuvchanligi va nutqiy vazifasi farq qilishi ehtimoli mavjud. Shu bois qiyosiy

tadqiqotda badiiy asarlar, publitsistik matnlar, og'zaki nutq namunalari va mavjud elektron korpuslardan olingan misollarni tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda asosiy metod sifatida qiyosiy-semantik tahlil metodi qo'llanildi. Ushbu metod yordamida o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar ma'nosi, obrazlilik, tuzilishi, qo'llanish holati hamda milliy-madaniy xususiyatlari jihatidan o'zaro qiyoslandi. Tadqiqot uchun har ikki tildagi frazeologik lug'atlar, ilmiy monografiyalar, maqolalar va badiiy matnlardan olingan iboralar tanlab olindi. Dastlab frazeologik birliklarning lug'aviy va ko'chma ma'nolari aniqlandi, so'ng ularning ikki tildagi muqobillari o'rganildi. Tahlil natijasida iboralar to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent va muqobilsiz frazeologik birliklar guruhlariga ajratildi. Shuningdek, ularning ma'nosida aks etgan xalqning turmush tarzi, dunyoqarashi, urf-odati va madaniy qadriyatlariga ham e'tibor qaratildi. Mazkur metod o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning umumiy hamda o'ziga xos jihatlarini aniqlash imkonini berdi.

Tahlil va natijalar

Mazkur tadqiqotda o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar asosiy ma'no, ichki obraz, uslubiy bo'yoq, grammatik tuzilish va nutqiy vazifa jihatidan qiyoslandi. Tahlil jarayonida frazeologik birliklar uch guruhga ajratildi: to'liq ekvivalentlar, qisman ekvivalentlar va bevosita muqobili mavjud bo'lmagan birliklar. Frazeologizmlarning ma'nosi faqat lug'atdagi izoh bilan emas, balki ular qatnashgan nutqiy vaziyat bilan birga o'rganildi. Chunki iboraning aniq ma'nosi va uslubiy xususiyati ko'pincha kontekstda namoyon bo'ladi. Shuningdek, iboraning so'zma-so'z ma'nosi bilan ko'chma ma'nosi o'rtasidagi bog'lanish, ya'ni uning obrazli motivatsiyasi ham hisobga olindi. Bunday yondashuv Rosamund Moon hamda Dmitriy Dobrovol'skiy va Elisabeth Piirainenning frazeologik birliklarni kontekst va obrazli motivatsiya asosida o'rganish haqidagi qarashlariga mos keladi.

1. To'liq ekvivalent frazeologik birliklar tahlili

To'liq ekvivalentlarda ikki tildagi iboralarning umumiy ma'nosi, obrazli asosi va nutqdagi vazifasi bir-biriga juda yaqin bo'ladi. Bunday birliklarni tarjima qilishda asl iboraning ma'nosi va ta'sirchanligi deyarli to'liq saqlanadi.

O'zbek tilidagi birlik	Ingliz tilidagi muqobil	Umumiy ma'nosi	Qiyosiy tahlil
olov bilan o'ynamoq	to play with fire	Xavfli ishga qo'l urmoq	Har ikki tilda "olov" xavf ramzi sifatida qo'llangan
tilining uchida turmoq	to be on the tip of one's tongue	Bilgan so'zini darhol eslay olmaslik	Tana a'zosi va obraz to'liq mos keladi
qonini qaynatmoq	to make someone's blood boil	Kimnidir qattiq g'azablantirmoq	G'azab "qonning qaynashi" orqali ifodalangan
yuragi og'ziga kelmoq	one's heart is in one's mouth	Juda qo'rquv yoki qattiq hayajonlanmoq	Har ikki tilda qo'rquv yurak harakati bilan tasvirlangan
timsoh ko'z yoshlari	crocodile tears	Soxta qayg'u va samimiy bo'lmagan achinish	Hayvon obrazi va salbiy baholash bir xil

Ingliz tilidagi *play with fire* xavfli oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan ishni qilishni, *on the tip of one's tongue* so'zni bilib turib vaqtincha eslay olmaslikni, *make someone's blood boil* esa qattiq g'azablantirishni anglatadi. *One's heart is in one's mouth* kuchli xavotirni, *crocodile tears* esa samimiy bo'lmagan qayg'uni ifodalaydi. Bu ma'nolar ularning o'zbekcha muqobillari bilan deyarli to'liq mos keladi.

Masalan:

U noqonuniy ishga aralashib, olov bilan o'ynayotganini tushunmadi.

He did not realize that he was playing with fire by getting involved in illegal activities.

Bu misolda har ikki tildagi ibora xavfli ishga qo'l urish ma'nosini bildiradi. O'zbekcha iborani ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilish mumkin va tarjima tabiiy chiqadi.

Uning familiyasi tilimning uchida turibdi, lekin hozir eslay olmayapman.

His surname is on the tip of my tongue, but I cannot remember it now.

Ushbu misolda frazeologik birlikning nafaqat umumiy ma'nosi, balki ichki obrazi ham ikki tilda bir xil. Har ikki iborada tilning uchi esga kelish arafasidagi so'zning ramziy joyi sifatida tasvirlangan.

Ularning adolatsiz qarori mening qonimni qaynatdi.

Their unfair decision made my blood boil.

Bu yerda g'azab inson organizmidagi issiqlik va qon harakatining kuchayishi orqali ifodalangan. Demak, o'zbek va ingliz tillarida insonning ruhiy holatini tana a'zolari orqali ifodalashda umumiy semantik model mavjud.

2. Qisman ekvivalent frazeologik birliklar tahlili

Qisman ekvivalentlarda iboralarning asosiy ma'nosi bir xil yoki juda yaqin bo'ladi, ammo obraz, tarkibiy qismlar, grammatik shakl yoki uslubiy bo'yoq jihatidan farq kuzatiladi.

O'zbek tilidagi birlik	Ingliz tilidagi muqobil	Umumiy ma'nosi	Asosiy farqi
boshi osmonga yetmoq	to be over the moon	Juda xursand bo'lmoq	O'zbekchada "osmon", inglizchada "oy" obrazi mavjud
ikki quyonni bir	to kill two birds	Bir harakat bilan ikki	Quyon va o'q o'rniga qush

o'q bilan urmoq	with one stone	maqsadga erishmoq	va tosh qo'llangan
pashshadan fil yasamoq	to make a mountain out of a molehill	Kichik muammoni kattalashtirmoq	O'zbekchada hayvonlar, inglizchada yer shakllari qiyoslangan
bir yoqadan bosh chiqarmoq	to pull together	Hamjihatlikda harakat qilmoq	O'zbekcha iborada kiyim, inglizchada tortish harakati asos bo'lgan
og'ziga talqon solmoq	to hold one's tongue	Gapirmay jim turmoq	O'zbekchada talqon, inglizchada tilni tiyish obrazi ishlatilgan
tuyaning dumi yerga tekkanda	when pigs fly / pigs might fly	Hech qachon, amalga oshishi mumkin bo'lmagan paytda	O'zbekchada tuya, inglizchada uchayotgan cho'chqa obrazi mavjud

Ingliz tilidagi *be over the moon* juda xursand bo'lishni, *kill two birds with one stone* bitta harakat orqali ikki natijaga erishishni anglatadi. *Make a mountain out of a molehill* kichik muammoni katta muammodek ko'rsatish, *hold one's tongue* gapirishdan tiyilish, *pigs might fly* esa biror voqeaning sodir bo'lishi mutlaqo mumkin emasligini ifodalaydi. Ma'nolari o'zbekcha birliklarga mos bo'lsa-da, ularning ichki obrazlari turlicha.

Masalan:

Tanlovda g'olib bo'lganini eshitib, uning boshi osmonga yetdi.

She was over the moon when she heard that she had won the competition.

Har ikki gapda kuchli quvunch ifodalangan. Lekin o'zbekcha iborada insonning boshi osmonga yetishi, inglizcha iborada esa insonning oydan ham yuqorida bo'lishi tasavvur qilinadi. Demak, bu birliklar semantik jihatdan ekvivalent, obrazli tuzilishi jihatidan esa qisman mosdir.

Bir safarda hujjatlarni topshirib, kutubxonadagi kitoblarni ham qaytardim. Shunday qilib, ikki quyinni bir o'q bilan urdim.

I killed two birds with one stone by submitting the documents and returning the library books on the same trip.

Ikkala iborada ham bir harakat orqali ikki maqsadga erishish ma'nosi mavjud. Biroq o'zbekcha iborada ikki quyon bir o'q bilan urilsa, inglizcha iborada ikki qush bitta tosh bilan uriladi. Bu farq xalqlarning tarixiy turmushi, ovchilik tajribasi va tilida shakllangan obrazlar bilan bog'liq.

Bir kunlik kechikishni pashshadan fil yasab, katta muammoga aylantirma.

Do not make a mountain out of a molehill over a one-day delay.

O'zbekcha iborada kichik pashsha katta filga aylantiriladi. Ingliz tilida esa kichik tuproq uyumi katta tog' sifatida ko'rsatiladi. Har ikki holatda kichik narsani me'yoridan ortiq kattalashtirish semasi mavjud. Shunga qaramay, obrazni so'zma-so'z tarjima qilish tabiiy natija bermaydi.

U qarzini qachon qaytaradi? — Tuyaning dumi yerga tekkanda.

When will he pay the debt back? — When pigs fly.

Bu iboralar amalga oshishi mumkin bo'lmagan yoki juda ishonchsiz voqeaga nisbatan kinoya bilan qo'llanadi. O'zbek tilida tuyaning dumi yerga tegishi, ingliz tilida esa cho'chqaning uchishi mumkin bo'lmagan holat sifatida tanlangan. Mazkur misol frazeologik ma'no bir xil bo'lsa ham, milliy obrazlar keskin farq qilishi mumkinligini ko'rsatadi.

3. Bevosita muqobili mavjud bo'lmagan frazeologik birliklar

Ayrim frazeologik birliklarning boshqa tilda ayni obraz, ma'no va uslubiy bo'yoqni saqlagan tayyor muqobili mavjud emas. Bunday birliklarni tarjima qilishda tasviriy izoh, mazmuniy tarjima yoki vaziyatga mos funksional muqobildan foydalaniladi.

Frazeologik birlik	Tavsiya etiladigan tarjima	Tahlil
qovun tushirmoq	<i>to make a blunder; to embarrass oneself</i>	Ingliz tilida "qovun" obraziga asoslangan ayni muqobil yo'q
qosh qo'yaman deb ko'z chiqarmoq	<i>to do more harm than good; to make matters worse while trying to help</i>	Yaxshilik qilmoqchi bo'lib zarar yetkazish ma'nosi tasviriy beriladi
otdan tushsa ham egardan tushmaslik	<i>to refuse to admit defeat; to remain arrogant after losing one's position</i>	Ot va egar bilan bog'liq milliy-tarixiy obraz ingliz tilida saqlanmaydi
break the ice	O'rtadagi noqulaylikni yo'qotib, erkin suhbatni boshlamoq	O'zbek tilida ayni "muz" obraziga ega umumiste'moldagi barqaror muqobil yo'q
kick the bucket	O'lmoq, vafot etmoq	Asosiy ma'no tarjima qilinadi, ammo norasmiy uslubiy bo'yoqni to'liq saqlash qiyin

Cambridge Dictionary *break the ice* iborasini bir-birini yaxshi tanimaydigan insonlarning o'zaro erkinroq munosabatda bo'lishiga yordam berish deb izohlaydi. *Kick the bucket* esa "o'lmoq" ma'nosidagi norasmiy ibora sifatida qayd etilgan. Shuning uchun bu birliklarning tarjimasida faqat ma'no emas, nutq uslubi ham hisobga olinishi kerak. (Кембриджский словарь)

Masalan:

U yig'ilishda rahbarning familiyasini adashtirib, qovun tushirdi.

Mazkur gapni ingliz tiliga so'zma-so'z *He dropped a melon at the meeting* shaklida tarjima qilish noto'g'ri bo'ladi. Chunki ingliz tilida *qovun tushirmoq* obrazi uyatli xato qilish ma'nosini anglatmaydi. Gapning to'g'ri mazmuniy tarjimasi quyidagicha bo'ladi:

He embarrassed himself at the meeting by getting the manager's surname wrong.

Yana bir misol:

Usta kichik nosozlikni tuzataman deb butun tizimni ishdan chiqardi — qosh qo'yaman deb ko'z chiqardi.

The technician tried to fix a minor fault but did more harm than good by damaging the whole system.

O'zbekcha iboradagi *qosh* va *ko'z* obrazi inglizcha tarjimada saqlanmadi. Biroq yaxshi niyat bilan qilingan harakatning salbiy natija berishi haqidagi asosiy ma'no to'liq yetkazildi.

Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjimada ham shunday holat kuzatiladi:

The host told a joke to break the ice.

Bu gapni "Mezbon muzni sindirish uchun hazil aytdi" tarzida so'zma-so'z tarjima qilish ma'noni xira qiladi. Kontekstga mos tarjima quyidagicha bo'ladi:

Mezbon vaziyatni yumshatib, suhbatni erkin boshlash uchun hazil aytdi.

Demak, muqobilisiz birlik tarjima qilinmaydi, degan xulosa noto'g'ri. Ular tasviriy, mazmuniy yoki funksional usul yordamida boshqa tilda ifodalanadi.

4. Frazeologik ko'p ma'nolilik va kontekstning o'rni

Tahlil davomida bir frazeologik birlik turli kontekstlarda har xil ma'noni anglatishi va ingliz tiliga turli birliklar orqali tarjima qilinishi aniqlandi. O'zbek tilidagi *ko'z yummoq* iborasi bunga yaqqol misol bo'ladi.

O'zbekcha gap	Frazeologik ma'no	Inglizcha tarjima
Bemor tongda ko'z yumdi.	Vafot etmoq	<i>The patient passed away in the morning.</i>
Rahbar xodimning xatosiga ko'z yumdi.	Bilgan holda e'tiborsiz qoldirmoq	<i>The manager turned a blind eye to the employee's mistake.</i>

Ingliz tilidagi *pass away* "vafot etmoq" ma'nosidagi muloyim ifoda hisoblanadi. *Turn a blind eye* esa noto'g'ri yoki nomaqbul holatni bilgan holda e'tiborsiz qoldirishni anglatadi. Shunday qilib, o'zbek tilidagi bitta shakl ingliz tilida ikki xil birlik orqali beriladi.

Bu holat frazeologik birliklarni kontekstdan ajratib tarjima qilish mumkin emasligini ko'rsatadi. Masalan, *ko'z yummoq* iborasi alohida berilganda uning qaysi ma'noda ishlatilganini aniqlash qiyin. Gap tarkibidagi *bemor, tongda, xatoga* kabi so'zlar iboraning aniq ma'nosini belgilashga yordam beradi.

5. Uslubiy va pragmatik farqlar

Frazeologik ekvivalentlik faqat bir xil ma'noni anglatish bilan belgilanmaydi. Iboraning rasmiy, norasmiy, kinoyaviy, hazilomuz yoki hurmat ma'nosida qo'llanishi ham muhimdir.

Masalan, ingliz tilidagi *kick the bucket* va o'zbek tilidagi *ko'z yummoq* birliklari umumiy ma'noda insonning vafot etishini bildiradi. Lekin ular bir xil uslubiy xususiyatga ega emas. *Kick the bucket* norasmiy va ayrim vaziyatlarda hazilomuz yoki qo'pol eshinishi mumkin. *Ko'z yummoq* esa ko'proq muloyim va hurmat ifodalovchi evfemistik birlikdir. Shu sababli quyidagi tarjima uslubiy jihatdan to'liq mos emas:

His grandfather kicked the bucket last night.

Uning bobosi kecha ko'z yumdi.

Asosiy ma'no saqlangan bo'lsa-da, inglizcha gapdagi norasmiy bo'yoq o'zbekcha tarjimada yo'qolgan. Rasmiy yoki qayg'uli vaziyatda ingliz tilidagi *passed away* birligi o'zbek tilidagi *ko'z yumdi* yoki *olamdan o'tdi* birliklariga yaqinroq hisoblanadi.

Shuningdek, o'zbek tilidagi *og'ziga talqon solmoq* va ingliz tilidagi *hold one's tongue* birliklari jim turish ma'nosini anglatadi. Ammo o'zbekcha ibora ko'pincha kimningdir ataylab gapirmayotgani yoki javob bermayotganini tanqidiy tarzda ifodalaydi:

Nega og'zingga talqon solib olding, savolga javob ber!

Inglizcha *hold one's tongue* esa ko'pincha insonning aytmoqchi bo'lgan fikrini ongli ravishda ichida saqlab qolishini bildiradi:

I wanted to criticize him, but I held my tongue.

Demak, ushbu birliklar umumiy semantik ma'noga ega bo'lsa ham, ularning nutqiy maqsadi va hissiy bo'yoqlari to'liq teng emas.

Tadqiqot natijalari

O'tkazilgan qiyosiy-semantik tahlil asosida quyidagi natijalarga kelindi.

Birinchidan, o'zbek va ingliz tillarida obrazli tuzilishi va ma'nosi deyarli bir xil bo'lgan frazeologik birliklar mavjud. *Olov bilan o'ynamoq — to play with fire, tilining uchida turmoq — to be on the tip of one's tongue* kabi birliklar inson tajribasi va tana a'zolari bilan bog'liq umumiy tasavvurlarga asoslangan.

Ikkinchidan, ikki tildagi ko'plab frazeologik birliklarning asosiy ma'nosi o'xshash bo'lsa-da, ular turli obrazlar orqali ifodalanadi. *Boshi osmonga yetmoq — to be over the moon* hamda *pashshadan fil yasamoq — to make a mountain out of a molehill* kabi juftliklarda semantik mazmun saqlanadi, ammo milliy til tasviri farqlanadi.

Uchinchidan, ayrim frazeologizmlar xalqning tarixiy turmushi, urf-odati va madaniy tajribasi bilan bevosita bog'liq. *Qovun tushirmoq, qosh qo'yaman deb ko'z chiqarmoq va otdan tushsa ham egardan tushmaslik* kabi birliklarni ingliz tiliga ayni obraz bilan tarjima qilish mumkin emas. Bunday hollarda mazmuniy yoki tasviriy tarjima eng to'g'ri

usul hisoblanadi.

To'rtinchidan, frazeologik birlikning tarjimasida kontekstga bog'liq. O'zbek tilidagi *ko'z yummoq* iborasi bir vaziyatda *pass away*, boshqa vaziyatda esa *turn a blind eye* shaklida tarjima qilinadi. Demak, iboraning ma'nosini faqat uning tarkibidagi so'zlarga qarab emas, balki butun gap va nutqiy vaziyat asosida aniqlash kerak.

Beshinchidan, to'liq tarjima muqobilligini aniqlashda asosiy ma'no bilan birga, ichki obraz, hissiy bo'yoq, uslub va nutqiy maqsad ham hisobga olinishi lozim. Bir xil lug'aviy ma'noga ega ikki birlik uslubiy jihatdan farq qilishi mumkin. *Kick the bucket* va *ko'z yummoq* bunga misol bo'ladi.

Xulosa

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar qiyosiy-semantik jihatdan o'rganildi. Tahlil natijalari har ikki til frazeologiyasida insonning his-tuyg'usi, xatti-harakati, turmush tarzi va atrof-muhitga munosabatini ifodalovchi ko'plab o'xshash birliklar mavjudligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, o'zbek va ingliz xalqlarining tarixi, madaniyati, urf-odatlarini hamda milliy dunyoqarashidagi farqlar frazeologik birliklarning obrazli tuzilishida yaqqol namoyon bo'lishi aniqlandi.

Tadqiqot davomida frazeologik birliklar to'liq ekvivalent, qisman ekvivalent va bevosita muqobili mavjud bo'lmagan birliklarga ajratildi. *Olov bilan o'ynamoq* — *to play with fire*, *tilining uchida turmoq* — *to be on the tip of one's tongue* kabi iboralarda ma'no va obrazning deyarli to'liq mos kelishi kuzatildi. Bunday birliklar turli xalqlarning umumiy hayotiy tajribasi va inson tabiatiga xos tasavvurlar asosida shakllangan.

Boshi osmonga yetmoq — *to be over the moon*, *pashshadan fil yasamoq* — *to make a mountain out of a molehill* kabi frazeologik juftliklarda esa umumiy ma'no bir xil bo'lsa-da, uni ifodalash uchun tanlangan obrazlar farq qiladi. Bu holat har bir tilning borliqni o'ziga xos tarzda tasvirlashini ko'rsatadi. Demak, frazeologik birliklarning semantik yaqinligi har doim ham ularning tarkibiy va obrazli jihatdan to'liq tengligini anglatmaydi.

Tahlilda *qovun tushirmoq*, *qosh qo'yaman deb ko'z chiqarmoq*, *otdan tushsa ham egardan tushmaslik* kabi milliy xususiyatga ega o'zbekcha iboralarning ingliz tilida ayni obrazni saqlagan tayyor muqobili mavjud emasligi ham aniqlandi. Xuddi shuningdek, ingliz tilidagi *break the ice* yoki *kick the bucket* kabi ayrim birliklarni o'zbek tiliga so'zma-so'z tarjima qilish ularning haqiqiy ma'nosini to'liq yetkazmaydi. Shuning uchun bunday birliklarni tarjima qilishda mazmuniy, tasviriy yoki vaziyatga mos funksional muqobildan foydalanish lozim.

Frazeologik birliklarning ma'nosini aniqlashda kontekst ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, o'zbek tilidagi *ko'z yummoq* iborasi bir vaziyatda "vafot etmoq", boshqa vaziyatda esa "bilib turib e'tiborsiz qoldirmoq" ma'nosini anglatadi. Shu sababli iborani alohida so'zlar asosida emas, balki u ishtirok etgan gap, matn va nutqiy vaziyat doirasida tahlil qilish zarur.

Umuman olganda, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning qiyosiy-semantik tadqiqi ikki til o'rtasidagi ma'noviy o'xshashlik va milliy-madaniy farqlarni chuqurroq anglash imkonini beradi. Frazeologizmlarni to'g'ri tushunish va tarjima qilish uchun ularning asosiy ma'nosi bilan bir qatorda ichki obrazi, uslubiy bo'yoqi, grammatik tuzilishi va qo'llanish vaziyati ham hisobga olinishi kerak. Mazkur tadqiqot natijalari tarjima amaliyotida, o'zbek va ingliz tillarini o'qitishda, ikki tilli lug'atlar yaratishda hamda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari. – Toshkent: Fan, 1966.
2. Yo'ldoshev B. Frazeologik uslubiyat asoslari: o'quv qo'llanma. – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashri, 1998. – 200 b.
3. Mamatov A. E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi masalalari: filologiya fanlari doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent, 1999. – 56 b.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – 3-е изд. – Дубна: Феникс+, 2005. – 488 с.
5. Moon R. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. – Oxford: Clarendon Press, 1998.
6. Dobrovol'skij D., Piirainen E. Conventional Figurative Language Theory and Idiom Motivation // Yearbook of Phraseology. – 2018. – Vol. 9. – No. 1. – P. 5–30.